

Araştırma Makalesi / Research Article

Kazak Atasözleri Penceresinden Modern Ulus Kimlikler*

Bülent Bayram**

Öz

Kaynaklarda Türkistan, Turan, Orta Asya, Merkezî Asya gibi farklı adlandırmalarla kaydedilen coğrafyada var olan modern ulus kimliklerin karşılıklı ilişkileri, farklı açılardan incelenmeye değer bir konudur. Resmî tarih yazımı, edebiyat tarihi, şekillenmiş edebî dil sorunlu olmakla birlikte çizilmiş siyasi sınırlara dayalı biçimde kurulmuş olan ulus devletlerin ve dolayısıyla çoğunluğunu Türk boylarının oluşturduğu modern kimliklerin arasında günümüzde keskin çizgiler mevcuttur. Makalede Kazak atasözlerinde Özbek, Sart, Rus, Tatar, Türkmen başta olmak üzere diğer topluluklarla ilgili kayıtlar; tarihî süreç de dikkate alınarak günümüze yansımaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Günümüzde keskin çizgileri ortaya çıkaracak bir bakış açısının Kazak atasözleri temelinde desteklenip desteklenmediği sorusu çerçevesinde bir değerlendirme yapılmıştır. Makalenin temel amacı keskin ulus kimliklerin ortaya çıkışına sebep olan bakış açılarının atasözlerine yansıtıp yansımadığı sorusuna cevap aramaktır. Makalenin temel malzemesini yayımlanmış atasözleri oluşturmaktadır. Çalışmada alan araştırması çerçevesinde derlenen malzemeler kullanılmamakla birlikte etnografik yöntemle dayalı gözlemlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kazaklar, paremiyoloji, atasözü bilimi, Kazak atasözleri, Kazak atasözlerinde uluslar.

* Geliş Tarihi: 20 Şubat 2023 – Kabul Tarihi: 09 Haziran 2023

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Bayram, Bülent. "Kazak Atasözleri Penceresinden Modern Ulus Kimlikler." *bilig*, no. 108, 2024, ss. 27-50. <https://doi.org/10.12995/bilig.10802>.

** Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkoloji Araştırma Enstitüsü – Türkistan/Kazakistan; Kırklareli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü – Kırklareli/Türkiye
ORCID: 0000-0001-7284-9597
bulentbayram01@hotmail.com

Giriş

19. yüzyılda Avrupa’da folklorun özellikle millî kültürle ilişkilendirilmesi sürecinde millî düşünce, millî edebiyat, millî sanat ve edebî dil oluşturma yolunda üstlenmiş olduğu işlevlerin aradan uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen hâlen güncel olduğu söylenebilir. Folklorun kolektif şuurun bir aksi olarak değerlendirilmesi sebebiyle toplumun genel kanaatlerinin ve beklentilerinin bir yansıması olduğu düşüncesi oldukça yaygındır. Folklor ürünlerinin, millî kimliğin bileşeni ve onu inşa eden önemli yapı taşlarından biri olarak kabul edilmesi bütün coğrafyalarda folklor araştırmacılarının dikkat çektiği bir husus olmuştur (Cocchiara; Öztürkmen). Atasözü ve deyimler de folklor ürünleri olarak benzer özellikleri taşımaktadır. Kalıplaşmış ifade biçimleri olarak yüzyıllar içerisinde şekillenen atasözleri ve deyimler, değişimin oldukça yavaş olduğu ifadelerdir. Araştırmacıların genel kanaati, zaman ve şartlara göre değişmeler olmakla birlikte atasözlerinin toplumun genel değer yargılarını yansıttığı yönündedir. Atasözleri toplumun farklı konulardaki görüşlerini yansıtırken birlikte yaşadığı veya ilişkide bulunduğu milletlerle ilgili değerlendirmeleri de içeren örnekler sunmaktadır. Bu örneklerde milletler, kendileri ve “diğerleri” olarak adlandırabileceğimiz grupları çeşitli özellikleri ile değerlendirmektedirler. Uzun süre içerisinde şekillenen ve zamanın şartlarına göre varyantlaşan Kazak atasözleri içerisinde Kazakların birlikte yaşadıkları milletleri konu edinen çok sayıda örnek kayda geçirilmiştir. Burada Türk dilinin ortak dönem eserleri hariç tutulursa modern Kazak ulus kimliğinin şekillendiği dönemden itibaren çok sayıda Kazak atasözünün derlenerek yayımlandığını belirtmek gerekir (Alpısbayeva vd., C. 65, C. 66, C. 69; Ékimova vd.; Élibekov vd.; Turmanjanov; İsmail; Gürsu; Kirchner; Keykin; Sattarov; Ergöbek; Smaylova).

Çarlık Rusya döneminde başlayan politikalar, Sovyetler Birliği döneminde de devam ettirilmiş; dil, yaşanan coğrafya, giyim kuşam, boy mensubiyeti gibi farklı ve zaman zaman da ilginç ölçütler esas alınarak inşa edilen ulus kimliklerin bazıları için siyasi sınırlar da belirlenmiştir (bk. Roy). Günümüzde sınır anlaşmazlıklarından dil ve kültür alanına kadar birçok noktada etkili olan bu inşa sürecinin ne kadar gerçekçi temeller üzerine inşa edildiği, çeşitli ölçütler dikkate alınarak incelenebilir. Makalede Kazakların diğer uluslarla ilgili değerlendirmelerini içeren atasözleri bu çerçevede incelenecektir.

Atasözleri ile ilgili çok sayıda çalışma olmakla birlikte modern ulus kimlikler ve onların inşa süreçlerine atasözlerinin etkisi meselesi çok ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır. Ancak Türk boylarının diğer uluslara bakış açısının ele alınması bakımından Oğuzhan Durmuş'un Çuvaş atasözleri ile ilgili makalesi bir model olarak görülebilir (Durmuş). Uğur Gürsu'nun Kazak Atasözleri adıyla yayımladığı ve Kazak atasözlerinde farklı milletlere dair yapılmış değerlendirmelerin yer aldığı kitabında, makalenin konusunu doğrudan ilgilendiren bir bölüm bulunmaktadır (Gürsu 84-88). Bu makaleye Kazakların yaşadığı coğrafyada ilişki içinde oldukları halklar dâhil edilerek Kazak atasözlerinin penceresinden modern ulus kimlikler değerlendirilecektir. İncelemenin temel amacı Kazak atasözlerinde günümüz Kazakları ile diğer ulus kimliklerinin arasında keskin çizgilerle çizilmiş olan sınırları gösterecek bir bakış açısının olup olmadığı meselesini ortaya koyabilmektir.

Makale, metin merkezli bir çalışmadır. Mevcut basılı kaynakların tamamı gözden geçirilmiş, farklı dillerde yayımlanmış metinler taranmıştır. Kazakların tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren günümüze kadar ilişkilerinin olduğu modern ulus kimlikler çerçevesinde bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Bu bakımdan modern Kazak ulus kimliğinin inşası sürecinde etkili olduğunu düşündüğümüz Rus, Özbek, Uygur, Sart, Karakalpak, Tatar, Başkurt, Kırgız, Nogay, Türkmen, Çin/Kıtay, Kalmak (Kalmuk), Jongar etnonimleri esas alınarak metinler taranmıştır. Metinlerde tespit edilen örneklerin tamamı varyantları ile çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışma metin merkezli olmakla birlikte yazarın Kazaklar arasında uzun süre yaşamış olması sebebiyle etnografik gözlemlere dayalı birikimlerinden de istifade edilmiştir. Çeşitli sebeplerle yazılı, basılı metinlerde tespit edilemeyen bazı atasözlerinin sözlü olarak yaygın bir şekilde kullanıldığı etnografik gözlemlerle tespit edilmiş olup sistemli bir alan araştırması tarafımızca yapılmamıştır. Çalışma metin merkezli bir yaklaşımla oluşturulmuştur. Atasözü metinlerinin yanı sıra Kazaklar ve onlarla ilişkili olarak modern ulus kimliklerinin inşası sürecine dair literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması neticesinde elde edilen verilerle tespit edilen atasözleri, gözlemlere dayalı birikimden de istifade edilerek incelenmiştir.

Kazak Atasözlerinde Kimlikler

Kazak atasözlerinin basılı metinleri taranarak Kazakların tarihî dönemlerde ve günümüzde ilişki içinde bulunduğu birçok halkla ilgili atasözü örnekleri

tespit edilmiştir. Günümüzde Kazakların yaşadığı geniş coğrafya göz önüne alındığında metinlerde en fazla karşılaşılan atasözü örneklerinin de bu coğrafyaya uygun bir şekilde yoğunluk gösterdiği dikkat çekmektedir. Tarihî dönemlerde Türk coğrafyasının kuzeyinde, doğuda Altay Dağları'ndan batıda Macar Ovası'na kadar geniş bir alanda yaşayan hatta güneyde Mısır'da devlet kuran Kıpçak Türklerinin dili ve kültürünün birçok özelliğini günümüze taşımış olan Kazaklar, bugün de tarihî Türkistan coğrafyasının kuzeyinde varlıklarını devam ettirmektedirler. Bugün Kazak nüfusunun önemli bir bölümü kendi devletleri olan Kazakistan'dadır. Bunun yanı sıra Çin, Özbekistan, Rusya Federasyonu, Moğolistan, İran, Türkiye gibi ülkelerde de ciddi bir Kazak nüfusu yaşamaktadır. Bu bakımdan konu, daha kapsamlı yapılacak çalışmalarda her bölgenin özellikleri dikkate alınarak genişletilebilir. Çünkü her bölgede farklı halklarla birlikte yaşayan Kazaklar, onlarla ilgili atasözleri üretmeye de devam etmekte veya mevcut atasözlerini yeni şartlara göre güncellemektedir. Ancak makale kapsamında böyle bir çalışmayı yapmak mümkün olmadığı için yayımlanmış temel eserlerin taranmasından elde edilen metinler dikkate alındığında Özbek, Sart, Rus, Kırğız, Tatar, Mişer, Nogay, Türkmen, Karakalpak, Kıtay etnonimlerinin Kazak atasözlerinde zikredildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Kazakların kendileri ile ilgili atasözleri de bulunmaktadır ve bunların sayısı diğerlerinden fazladır. Atasözlerinde tespit edilen modern ulus kimlikler ve bunlarla ilişkili olabilecek diğer adlandırmalarla ilgili örnekler nüfus ve nüfuz bakımından Kazak modern ulus kimliğinin şekillenme sürecindeki etkileri dikkate alınarak şu şekilde sıralanıp değerlendirilebilir:

Rus (Orıs)

Türk coğrafyasının kuzeyinde yaşıyor olmaları sebebiyle Kazaklar ve ataları, Ruslarla doğrudan farklı seviyelerde ilişkiler kurmuşlardır. Çarlık Rusya zamanında özellikle 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın başkenti Kazan şehrinin Korkunç İvan tarafından işgalinin ardından Rus tarihinde yeni bir dönemin başladığını söyleyebiliriz. Kazan'ın düşüşünün ardından Rusya bir anlamda imparatorluğa dönüşmüş; Kafkasya, Türkistan ve Sibiryaya istikametinde büyük oranda Türk boylarının yaşadığı coğrafyaları ardı ardına ele geçirmiştir. Bu tarihî süreç içerisinde günümüz Kazaklarının atalarının Ruslarla farklı statülerde ilişkileri devam etmiştir (Kurat; Doğan). Özellikle Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği döneminde Kazakların Rus hâkimiyetinde yaşamış ol-

maları ve günümüzde de bu dönemlerin mirası olarak iki halkın Kazakistan sınırları içerisinde bile birçok yerde iç içe yaşıyor olmaları, Ruslarla ilgili çok sayıda atasözünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Kazak sözlü kültüründe bir Rus imajı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Kazak atasözlerinde de Ruslarla ilgili örneklerin diğer halklarla ilgili olanlarla karşılaştırıldığında fazlalığı dikkat çekicidir. Taranan metinlerde Ruslarla ilgili çok sayıda atasözü tespit edilmiştir.

Rus tarih yazımı ve bakış açısına göre Ruslar, Türkistan coğrafyasına medeniyet taşıyıcı bir halk olarak tasvir edilmektedir (bk. Saray 11-12; Pierce 12; Runov 172; Demir 50; Abaşın vd. 323-24). Ruslarla ilgili bazı atasözlerinde bunların silik de olsa izlerini görmek mümkündür. *Qazaq adassa, qartına qaraydı, Orıs adassa, qartasına qaraydı* [Kazak kaybolursa yaşlısına bakar, Rus kaybolursa haritasına bakar] (Alpısbayeva vd., C. 65, 85), *Qazaq jañılsa, qartına qaraydı, Orıs jañılsa, hatına qaraydı* [Kazak yanılrsa, yaşlısına bakar, Rus yanılrsa yazısına bakar] (Alpısbayeva vd., C. 65, 43) atasözünde harita ile yol bulma, medeni bir toplumun; yaşlı insanların bilgisine başvurma, geleneksel toplumun göstergesi olarak kabul edilebilir.

Bazı atasözlerinde ise genel Rus karakteri tasvir edilmektedir. *Qazaqta ayran köp, Orısta meyram köp* [Kazak'ta ayran çok, Rus'ta bayram çok] (Alpısbayeva vd., C. 65, 44), *Qazaqtıñ ayrıanı köp, Orıstıñ bayramı köp* [Kazak'ın ayrıanı çok, Rus'un bayramı çok] (Élibekov vd. 222) ve *Orıstıki – meyram köp, Qazaqtiki – ayran köp* [Rus'un ki bayram çok, Kazak'ın ki ayran çok] (Alpısbayeva vd., C. 69, 293) şeklindeki varyantları kaydedilen bu atasözü, günümüzde Kazaklar arasında çok yaygın olan kutlamaların kaynağına işaret eden bir atasözü olarak değerlendirilebilecek bir örnektir. Geleneksel olarak çeşitli vesilelerle yapılan kutlamalar *toy* [düğün] Kazaklar arasında yaygındır ancak Rus kültürü üzerinden yeni gelenlerle birlikte Kazak kültüründe kutlama kültürünün gözle görülür bir şekilde arttığı söylenebilir. Bu durum Kazak gündelik hayatını derinden etkilemektedir.

Orıs keldi degeñşe, ırıs keldi [Rus geldi diyene kadar bereket geldi] (Élibekov vd. 269) şeklindeki atasözü de Rusların bereketle ilişkilendirilerek olumlu tasvir edildiği nadir atasözü örneklerindedir. Bu atasözünün de daha yakın dönemlerde teşekkül etmiş olması muhtemeldir.

Kazakların yerleşik hayata geçiş süreci çok sancılıdır ve trajik hatıraları içinde barındırmaktadır. Buna karşılık Rusların yerleşik hayatına dair bir atasözü Kazaklar arasında vardır. *Orıs bar jerde qonis bar* [Rus'un olduğu yerde yerleşim var] (Alpısbayeva vd., C. 65, 48) atasözüyle onların genel yaşam tarzlarına göndermede bulunmaktadır.

Kafasına koyduğunu yapan Rus imajı günümüzde de oldukça yaygın olan bir bakış açısını ortaya koymaktadır. *Orıs oyına kelgenin isteydi* [Rus aklına geleni yapar] (Alpısbayeva vd., C. 65, 48) atasözü günümüzde özellikle Rusların genel karakterini yansıtmaları bakımından önemli bir örnektir.

Kazak ve Rusların karşılaştırıldığı *Qazaq bayısa, qatın aladı, Orıs bayısa, üy saladı* [Kazak zenginleşse hanım alır, Rus zenginleşse ev yapar] (Élibekov vd. 234), *Krestyan, orıs egindi köp salsa, Qazaq qatındı köp aladı* [Köylü, Rus ekini çok eker, Qazaq ise hanımı çok alır] (Élibekov vd. 227) şeklindeki atasözlerinde görülen karşılaştırma ölçütleri farklı milletlerle ilgili olarak da sıkça kullanılmaktadır. Özellikle yerleşik kültürün temsilcisi halklarla yapılan karşılaştırmalarda Kazaklardaki çok eşliliğe vurgu yapılmaktadır. Bu hususun Kazaklar arasında özellikle belli bir ölçüde hâlen yaygın olduğunu da vurgulamak gerekir.

Yukarıdaki örneklerin yanı sıra Ruslarla ilgili *Orıs köp pe, orman köp pe?* [Rus mu çok, orman mı çok?] (Élibekov vd. 269), *Orıs ta bolsa bar bolsın* [Rus da olsa var olsun] (Alpısbayeva vd., C. 69, 293), *Sarı orıstın béri orıs* [Sarı Rus'un hepsi Rus] (Alpısbayeva, C. 69, 319), *Qazaq jamanı orıs bola almaydı, Orıs jamanı Qazaq bola almaydı* [Kazak'ın kötüsü Rus olamaz, Rus'un kötüsü Kazak olamaz] (Élibekov vd. 221) gibi genel ifadelerin yer aldığı atasözleri de tespit edilmiştir. Ancak "Sarı Rus'un hepsi Rus" şeklindeki atasözünün *Sarı Qazaqtın béri Qazaq* örneği de kaydedilmiştir (Alpısbayeva vd., C. 66, 255).

Ruslarla ilgili en dikkat çekici atasözleri onların açık bir şekilde güvenilmezliklerini, samimiyezsizliklerini, adaletsizliklerini, kadınlarının savurganlığını ortaya koymasıyla öne çıkanlardır. *Orıs balasın öz balañday kör, Qaşan jamanıñın körgeñse* [Rus çocuğunu öz çocuğun gibi gör, Kötülüğünü görene kadar] (Alpısbayeva vd., C. 66, 234), *Alıstağı duşpannan Añdıp turğan orıs jaman* [Uzaktaki düşmandan Yakındaki Rus kötü] (Alpısbayeva vd., C. 66, 35), *Orıs joldastın bolsa, Qolında baltan bolsın* [Rus arkadaşın varsa, Elinde

baltan olsun] (Alpısbayeva vd., C. 66, 234), *Orıspenen joldas bolsan, Janıñda baltañ bolsın* [Rus'la arkadaş olsan, Yanında baltan olsun] (Alpısbayeva vd., C. 66, 234), *Orısqa senbe, Suvga süyenbe* [Rus'a güvenme, Suya dayanma] (Élibekov vd. 269), *Qatın alsan orıstan, Qutılmañ borıstan. Qatın alsañ töreden, Ayğayıñ ketpes öreden* [Hanım alsan Rus'tan, Kurtulamazsın borçtan. Hanım alsan töreden Ah vahın gitmez içinden] (Élibekov vd. 249), *Orıstan kireş taqqanı, Key jamañğa şen bolar. Özine-özi karar da, Evliyemenen teñ bolar* [Rus'tan haç alıp takmak, Bazı kötülere ün olur. Kendi kendine bakar da, Kendini evliya sanır] (Alpısbayeva vd., C. 69, 293), *Küle kirip, küñirene şıqqannan saqta, Tozaqtıñ otınan, Orıstın sotınan saqta* [Gülerek girip dertlenenden sakın, Cehennem ateşinden, Rus'un mahkemesinden sakın] (Élibekov vd. 215) örneklerinde görüldüğü gibi Ruslar çeşitli özellikleriyle açık bir şekilde yerilmekte ve bu özelliklerinden dolayı Kazaklar uyarılmaktadır. İleride görüleceği üzere Ruslar dışında hiçbir topluluk bu kadar açık bir şekilde atasözlerinde eleştirilmemektedir. Resmî propaganda ve bakış açısının tam tersi bir yaklaşım göze çarpmaktadır.

Kazakların, Ruslarla Çinlileri karşılaştırdığı bir atasözünü de burada zikretmek gerekir. Rusların yukarıda görüldüğü üzere açık bir şekilde eleştiriliyor olmasına rağmen *Qara Qıtay kaptasa, Sarı Orıs öz ékeñdey körüner* [Kara Çinli kuşatsa, Sarı Rus'u öz baban gibi görürsün] (Keykin 25) atasözünde Çinlilere karşı “beterin beteri var” şeklinde bir yaklaşım söz konusudur. Bu atasözü günümüzde de oldukça yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

Özbek (Özbek, Sart)

Özbekler, Türkistan coğrafyasının parçalanmasının ardından Batı Türkistan'da Sovyetler Birliği döneminde Özbekistan Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte coğrafyanın nüfus ve nüfuz olarak en etkili grubunu oluşturmuştur (ayrıntılı bilgi için bk. Roy; Dilmaç 21-25). Bu özellikleriyle de günümüzde Kazakların birçok alanda rekabet ettiği Türk topluluğu olarak karşımıza çıkar. Kazak atasözlerinde de Özbeklerle ilgili örnekler mevcuttur. Ancak mevcut kültürel, ekonomik, siyasi ilişkiler dikkate alındığında Özbekler ile ilgili atasözlerinin çok az olduğu söylenebilir. Bunun en önemli sebebi büyük oranda modern dönemde kalıplaşmış olan Özbek ulus kimliğinin yerine coğrafyanın yerleşik tüccar topluluklarının bir bakıma ortak adlandırması olan *Sart*'ın atasözlerinde sıkça zikrediliyor olmasıdır. Burada

öncelikle doğrudan Özbekler ile ilgili atasözleri verilip ardından bu başlık altında notlarla birlikte Sartlarla ilgili örnekler değerlendirilecektir.

Kazaklar arasında günümüzde de yaygın olarak kullanılan bir atasözü dikkat çeker. *Özbek – öz ağam, Sart – sadağam* [Özbek öz abim, Sart – sadakam] (Alpısbayeva vd., C. 65, 49). Bu atasözünün Sartlarla karşılaştırma yapılmaksızın *Özbek – öz ağam* (Ékimova vd. 358) şekli de kaydedilmiştir. Burada Özbeklerin yakınlığına bir vurgu yapılırken Sart'ın ondan uzaklığı dile getirilmektedir. Özbek'le ilgili bu ifadenin tarihî olarak Kazak ve Özbek ayrımının gerçekleştiği dönem öncesine bir atıf yapıp yapmadığı meselesi de aslında dikkat çekicidir. Ancak bu döneme vurgu yapıldığına dair ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Bu kullanımın dışında doğrudan Özbek adının geçtiği atasözü sayısının çok fazla olmaması dikkat çekicidir.

Özbek ve Kazak karşılaştırmasının yapıldığı *Özbektiñ kiygenin al, Qazaqtıñ mingenin al* [Özbek'in giydiğini al, Kazak'ın bindiğini al] (Ékimova vd. 358) şeklindeki atasözünde gündelik yaşamın yansımaları görülebilmektedir. Yüzyıllarca Asya bozkırlarında yaylak-kışlak şeklinde bir hayat süren Kazaklar, at besiciliği konusundaki ustalıklarını günümüze kadar taşımışlardır. Burada da Kazakların bu konudaki millî yetenekleri ön plana çıkarılmaktadır. Özbeklerin giyimlerine yapılan vurgu ise bir bakıma onların yaşam tarzlarıyla da ilgilidir. Yerleşik hayat tarzı ile de ilişkili olarak pamuk yetiştiriciliği ve buna bağlı olarak dokuma konusundaki maharetleri bir şekilde atasözlerinde işlenmiştir.

Yukarıdaki örnekler dışında iki atasözü daha burada zikredilebilir. Bunlar *ékemniñ ölerin bilsen, Özbekke satpas edim* [Babamın öleceğini bilsen, Özbek'e satmazdım] (Élibekov vd. 71) ve *Özbek - körse qızar* [Özbek görse ilgilenir] (Alpısbayeva vd., C. 69, 297) atasözleridir. Kazak atasözlerinde sık sık zikredilen *Sart* adlandırmasının günümüzde Özbekler için de kullanılıyor olması sebebiyle Özbekler bu başlık altında ele alınmıştır. *Sart* kelimesi “eskiden Özbekler ve onların yanı sıra Taciklere verilen ad.” ve “Eskiden Orta Asya şehirlerinin çiftçi, tüccar, el sanatları ustası yerleşik halklar için kullanılan ad.” şeklinde açıklanmaktadır (Fazıljanova 700-701). Kazak atasözleri içerisinde Sartlarla ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu atasözlerinde genel olarak onların yaşam tarzları, meşguliyetleri, hayattaki önceliklerine dair tespitlerin olduğu göze çarpmaktadır.

Barmasañ, kelmeseñ, jat bolarsın, Almasañ, bermeseñ, Sart bolarsın. [Gitmesen, gelmesen yâd olursun, Almasan, vermesen, Sart olursun.] (Ékimova vd. 114). Bu atasözünün *Bermeseñ-almasañ Sart bolarsın, Körmeseñ-kelmeseñ jat bolarsın.* [Vermesen almasan Sart olursun, Görmesen gelmesen yâd olursun.] (Alpısbayeva vd., C. 65, 303) varyantı da vardır.

Sartlarla ilgili en yaygın atasözlerinden birisi çok sayıda varyantı tespit edilen *Estimegen elde köp, Esek mingen Sart da köp* [İşitmeyen de çok, Eşek binen Sart da köp.] (Alpısbayeva vd., C. 65, 34) şeklindeki atasözüdür. Bu atasözünün *Estimegen elde köp, Esek mingen Sart'ta köp* [İşitmeyen halkta çok, Eşek binen Sart'ta çok] (Élibekov vd. 139) varyantı olduğu gibi, Rus-Kazak karşılaştırmasını içeren daha uzun manzum bir örneği de mevcuttur. *Qazaqta ayran köp, Orısta meyram köp, Esitpegen elde köp, Esek mingen sartta köp* [Kazak'ta ayran çok, Rus'ta bayram çok, İşitmeyen de çok, Eşek binen Sart'ta çok] (Alpısbayeva vd., C. 66, 191). Günümüzde de Kazakların Sart olarak adlandırdığı toplulukların yaşadığı bölgelerde at ile karşılaştırıldığında eşeğin yaygın bir şekilde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu yaşam tarzı ve ihtiyaçlar açısından bakıldığında anlaşılabilir bir durumken Kazakların yaşam tarzı açısından dikkat çekici ve çok da kabul edilebilir bir durum değildir.

Kazakların zenginleştiği durumda bir eş almasına dair vurguyu içeren atasözü Sartlarla karşılaştırmalı örneklerde yer almaktadır. Bu da Sartlarla ilgili en sık kullanılan atasözlerinden biridir. *Qazaq bayısa qatın alar, Sart bayısa, tam salar* [Kazak zenginleşse hanım alır, Sart zenginleşse ev yapar.] (Alpısbayeva vd., C. 66, 43). Bu atasözünün *Qazaq bayısa qatın aladı, Sart bayısa üy saladı* [Kazak zenginleşirse hanım alır, Sart zenginleşirse ev yapar] (Alpısbayeva vd., C. 65, 118), *Qazaq bayısa qatın aladı, Sart bayısa tam soğadı* [Kazak zenginleşse hanım alır, Sart zenginleşse ev yapar] (Alpısbayeva vd., C. 66, 190), *Sart bayısa tam salar, Qazaq bayısa qatın alar* [Sart zenginleşirse ev yapar, Qazaq zenginleşirse hanım alır] (Alpısbayeva vd., C. 66, 255), *Qazaq bayısa, qatın aladı, Sart bayısa, tam saladı* [Kazak zenginleşse hanım alır, Sart zenginleşirse ev yapar] (Élibekov vd. 221) varyantları da vardır.

Sart olarak adlandırılan grupların dünya görüşüne dair bir başka örnek *Erdi namıs öltirer, Qoyandı qamıs öltiredi. Sarttı "bap-bap" öltirer, Erdi "qap-qap" öltiredi* [Eri namıs öldürür, Tavşanı kamış öldürür, Sart'ı "bap bap" öldürür, Eri pişmanlık öldürür.] (Alpısbayeva vd., C. 66, 119-20) şeklindeki man-

zum atasözüdür. Bu manzum atasözünün daha kısa bir varyantı da vardır. *Sarttı “bap-bap” öltiredi, Erdi “qap-qap” öltiredi* [Sartı bap bap öldürür, Eri “kap kap” öldürür] (Alpısbayeva vd., C. 65, 323). Bu atasözü Kazaklar tarafından Sartların hayata dair çok düşündükleri, hayatlarının bu düşünce içinde geçtiği, Kazakların ise hayatlarının genelde pişmanlıklarla geçtiği şeklinde yorumlanmaktadır. *Sart özin maqtar, Jigit ötken dévrenin joqtar* [Sart kendini över, Yiğit geçen günlere ağıt yakar] (Alpısbayeva vd., C. 66, 225) atasözünde de yiğidin geçmiş dönemlere ağıt yakması benzer bir düşüncenin yansımasıdır.

Qazaq jamanı Sart bolamın deydi, Sart jamanı Qazaq bolamın deydi [Kazak’ın kötüsü Sart olayım der, Sart’ın kötüsü Kazak olayım der] (Alpısbayeva vd., C. 66, 191), *Qazaq jamanı Sart bolar, Sart jamanı Qazaq bolar* [Kazak’ın kötüsü Sart olur, Sart’ın kötüsü Kazak olur] (Alpısbayeva vd., C. 66, 191), *Sartın jamanı Qazaq bolam der, Qazaqtın jamanı sart bolam der* [Sart’ın kötüsü Kazak olayım der, Kazak’ın kötüsü Sart olayım der] (Alpısbayeva vd., C. 66, 255) örneklerinde görüldüğü üzere Kazak-Sart karşılaştırması yapılırken tamamen birbirinin tersi anlamlara sahip atasözleri ile de karşılaşmaktayız. Çünkü verilen örneklerde Sart-Kazak arasında bir geçişkenlik var gibi düşünülürken *Qazaq sart bolmas, Sart Qazaq bolmas* [Kazak Sart olmaz, Sart Kazak olmaz] (Alpısbayeva vd., C. 66, 191) atasözüyle bu geçişkenlik ortadan kaldırılır. Uzun süre yaylak kışlak hayatı sürdüren Kazaklar için bu geçişkenliğe dair düşünceler günümüzde de mevcuttur. Eski dönemlerde yerleşik hayata geçen Kazakların Sartlaşmakla suçlandığına dair anlatılar hâlen mevcuttur.

Qazaqtın mingenin al, Sarttın kiygenin al [Kazak’ın bindiğini al, Sart’ın giydiğini al] (Alpısbayeva vd., C. 66, 191) halkların sosyolojik durumuna vurgu yapan ve Özbekler ile ilgili varyantı da olan bir örnektir. *Sarttın kiygenin al, Qazaqtın mingenin al* [Sart’ın giydiğini al, Kazak’ın bindiğini al] (Élibekov vd. 289) atasözü de yaşam tarzlarının gündelik hayata yansımasının bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Sart, Kazaklar arasında genel olarak saygın bir konumda bulunan “töre”lere karşı olumsuz tavır takınanlar arasında yaygın olması muhtemel *Töre degen halqınız, Sawdası bitken sartpen teñ* [Töre dediğiniz halkınız, Ticareti bitmiş Sart’la bir] (Alpısbayeva vd., C. 66, 282) atasözünde karşımıza çıkar. Zor durumda olan, elinden bir şey gelmeyecek kadar kötü durumdaki Sart’ı

nitelemek için *savdası bitken* ifadesi kullanılırken “töre” de bununla aynı seviyeye düşürülmektedir. Hâlbuki töre Kazaklar arasında Cengiz Han soyundan geldiği kabul edilen soylu kişiler için kullanılmaktadır.

Özbeklerin de içinde bulunduğu Sart olarak adlandırılan toplulukların yaşam tarzları, ticarete olan düşkünlükleri, çalışkanlıkları çok sayıda atasözünde dile getirilmiştir. *Qazaq mal tanımas, Sart may tanımas* [Kazak mal tanımaz, Sart yağ tanımaz] (Élibekov vd. 222), *Qazaq mal tanımas, Sart plan tanımas* [Kazak mal tanımaz, Sart plan tanımaz] (Élibekov vd. 222), *Ölgen sarttıñ qolında nanı bar* [Ölmüş Sart’ın elinde ekmeği var.] (Alpısbayeva vd., C. 65, 49), *Divananı ursañ, mazarğa jügiredi, Sarttı ursañ, bazarğa jügiredi* [Divaneye vursan mezara koşar, Sart’a vursan pazara koşar] (Alpısbayeva vd., C. 69, 119), *Seksen tünniñ qadirin seksendeki qart biledi, Sarı atannıñ qadirin el qıdırğan Sart biledi* [Seksen gecenin kadrini seksenlik yaşlı bilir, Erkek/iğdiş (?) devenin kadrini el gezen Sart bilir] (Alpısbayeva vd., C. 69, 320), *Sartpen söylesseñ, ala şapan bayraqın (belbev) aytar, Şaştarazben söylesseñ, böñisi men qayraqın aytar, Batırlarmen söylesseñ, javğa salğan oynañın aytar* [Sart ile konuşursan, ala kaftanıyla kemerinden bahseder, Berber ile konuşursan tıraş bıçağıyla bileğisinden bahseder, Bahadırlarla konuşursan düşmana yaptığı baskınından bahseder] (Alpısbayeva vd, C. 69, 318), *Eriken sart enegin uqalar* [İşsizlikten canı sıkılan Sart erkeklik bezini ovalar] (Élibekov vd. 136) şeklindeki atasözleri bunlar için verilebilecek örneklerdendir.

Manzum bir atasözünde Sartlar karşılaştırma amacıyla kullanılmaktadır. Kazak yaşamında önemli olan bazı hususların eksikliği Sartlarla karşılaştırılmaktadır. *Ul tappağan qatınnan, Laqtağan eşki artıq. Qoldamaytın pirin-nen, Savrandağı sart artıq* [Oğul doğurmamış kadından, Yavrulayan keçi yeğdir. Korumayan pirinden, Savran’daki Sart yeğdir] (Alpısbayeva vd., C. 69, 361) şeklindeki atasözünde Sartlarla ilgili olumsuz bir bakış açısı da görülmektedir. Eksiklik olan hususlarla karşılaştırıldığında *Savran’daki Sart*’ın daha makbul olması, aslında Sartlarla ilgili olumsuz bir bakış açısını da göstermektedir.

Kazakların, Kırgızlarla olan yakınlıklarına vurgu yaparak Sartları “öteki” olarak tanımladıkları bir atasözü de vardır. *Qazaq Qırğız bir tuvğan, Sart şirkindi kim tuvğan* [Kazak-Kırgız öz kardeş, Bahtsız Sart’ı kim doğurmuş] (Keykin 25). Günümüzde bu atasözünün Özbekleri hedef alacak şekilde

kullanılan farklı varyantları da vardır. Ancak bunun özellikle Kazaklarla Özbeklerin birlikte yaşadığı yerlerde bilindiği de alandaki gözlemlerden anlaşılmıştır.

Ağayın korlığıman jat qorlığı, Jat qorlığıman sart qorlığı [Akrabanın eziyetinden yabancının eziyeti, Yabancının eziyetinden Sart'ın eziyeti] (Élibekov vd. 12), *İt quwıp ketetin ayır eteki Sart şapan* [İtin kovaladığı eteğinde kesigi olan Sart kaftanı] (Élibekov vd. 196) atasözlerinde ise yine Sartların giyim kuşam kültürü ile ilgili bir husus zikredilmektedir.

Sartlar, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere bir ulus kimlik daha doğrusu bir millet olarak değerlendirilmemektedir. Atasözlerindeki yaklaşım ve günümüzdeki kullanımlar da dikkate alındığında aslında Kazaklar için *Sart*, bir yaşam tarzını benimsemiş farklı halklar için kullanılan bir terimdir. Ticaretle uğraşan, şehirli, sanat erbabı, hayat konusunda oldukça temkinli gibi vasıflar onlarla ilgili atasözlerinde öne çıkmaktadır. Bu bakımdan onların yaşam tarzları ile ilgili Kazakların genel tasvirleri dışında açık bir olumsuzlamadan bahsetmek de mümkün değildir.

Tatar (Tatar)

Tatar adlandırması da tarihî süreçte farklı halkların, grupların adı olarak hatta bir dönem Rus kaynaklarında hâkimiyetleri altında tuttıkları Türk halklarının büyük bir bölümünü karşılamak için kullanılmıştır. Günümüzde Tatar adlandırması genel olarak Kıpçak Türklerinin Kazan ve Kırım merkezli boylarını adlandırmak için kullanılmaktadır. Sibiry'a ve Doğu Avrupa'da yaşayan bazı Türk toplulukları da söz konusu coğrafyalarla ilişkili olarak Tatar şeklinde adlandırılmaktadır. Tatarlar; ticaret, edebiyat, eğitim ve din alanında Türkistan Türklerini derinden etkilemişlerdir (Kazak edebiyatında Tatar imajı hakkında bk. Kınacı). Ancak Tatarların bu etkilerine rağmen atasözlerinde olumsuz imajları da söz konusudur. Onların Çarlık Rusya döneminde özellikle Ruslarla birlikte ya da Rusların açmış olduğu alan vasıtasıyla Türkistan topraklarına gelişi farklı düşünceleri de ortaya çıkarmıştır. Az sayıdaki atasözünde buna dair izler görülmektedir.

Tatar turğan jerde qater bar [Tatar'ın olduğu yerde tehlike var] (Alpısbayeva vd., C. 66, 272), *Tatarlı jerde qater bar* [Tatarlı yerde tehlike var] (Alpısbayeva vd., C. 66, 272), *Tatar bar jerde qater bar* [Tatar'ın olduğu yerde

tehlike var] (Élibekov vd. 304), *Tatar tilnen tartar* [Tatar dilinden çeker] (Élibekov vd. 304) atasözleri yukarıdaki düşünceleri destekler niteliktedir.

Bunun yanı sıra Kazan Tatarları arasında bir grup olan Mişerlerle ilgili bir atasözünü zikretmek de gerekir. Diğer uluslarla Kazakları karşılaştıran atasözlerinde sık sık karşılaşılan *Qazaq bayısa, qatın alar, Mişer bayısa, üy salar* [Kazak zenginleşirse hanım alır, Mişer zenginleşirse ev yapar] (Élibekov vd. 222) örneği Mişerlerle karşılaştırmalı biçimde de mevcuttur.

Rus kültür ve medeniyetiyle doğrudan muhatap olan Tatarların yabancı dil bilgisi de dikkat çeken bir husustur. Onların bu özelliğini aktaran *Tatarğa tilmaş kerek emes* [Tatar'a tercüman gerekmez.] şeklindeki atasözünün varyantları Türk boyları hatta Tatarların atasözleri arasında bilinmektedir (Keykin 25).

Günümüzde Kazakistan'da yaşayan Tatarlar genellikle Rusların yoğun olduğu bölgelerde yaşamakta olup çoğu zaman yerli halk tarafından Ruslarla aynı çerçevede değerlendirilmektedir.

Nogay (Noğay)

Nogaylar günümüzde Kafkasya'da yaşayan Türk boylarından biridir. Ancak özellikle Kıpçak Türkleri arasında boy adı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kazakların tarihi içinde önemli olan Nogaylar konusunda da Kazak ve Nogayların akrabalığına vurgu yapan *Noğay Qazaq bir kisi* [Nogay Kazak aynı kişi] (Keykin 25) şeklindeki atasözü tespit edilmiştir. Bunun dışında Nogayları konu edinen örneklerde onların genel yaşam tarzları, başka halklarla ilgili söylenenlere benzer şekilde karşılaştırmalı olarak atasözlerinde işlenmiştir. *Arkadağı Noğaydı, Qoy baqtırğan Qudaydı* [Arka'daki Nogay'dır, Koyun baktıran Hüda'dır] (Alpısbayeva vd., C. 65, 21), *Qazaq bayısa, qatın aladı, Noğay bayısa, tam soğadı* [Kazak zenginleşirse hanım alır, Nogay zenginleşirse ev yapar] (Alpısbayeva vd., C. 66, 191), *Qazaqtıñ jamanı Noğay bola almaydı, Noğaydıñ jamanı Qazaq bola almaydı* [Kazak'ın kötüsü Nogay olamaz, Nogay'ın kötüsü Kazak olamaz] (Alpısbayeva vd., C. 66, 191) örneklerinde görüldüğü üzere bu metinler başka halklarla ilgili söylenenlerle aynı niteliktedir.

Ormanbet biy ölgen kün, On san Noğay bülgen kün [Ormanbet Bey'in öldüğü gün, On ulus Nogay'ın bölündüğü gün.] (Élibekov vd. 268) atasözü ise Nogayların parçalanışını yansıtan ve destanlarda da zikredilen bir örnek olması

bakımından önemlidir. Çünkü Kazaklar arasında Nogaylarla olan akrabalık ilişkileri hâlen canlıdır.

Kırgız (Qırğız)

Türk boyları içerisinde tarihi kaynaklarda çok eski dönemlerden itibaren adı geçen Kırgızların Kazaklarla olan ilişkileri oldukça ilgi çekicidir. Dil, kültür, yaşam tarzı bakımından Türkistan coğrafyasının birbirine en yakın Türk boylarından olan Kazak ve Kırgızlar günümüzde ise bir rekabet ve çekişme içerisindedir. Halk arasında sık sık kullanılan *Qırğız Qazaq bir tuvğan* [Kırgız-Kazak öz kardeş] ifadesine rağmen boylar arası çekişmeler resmî tarih yazımı aracılığıyla iki Türk boyu arasında bir kırılma da meydana getirmiştir. Özellikle Kenesarı Han'ın Kırgızlar tarafından öldürülmesinin sürekli işlenmesi iki Türk boyunun resmî tarih yazımının en çok işlenen konularından birisidir. Ancak tarihî dönemlerdeki bu çekişmeler, bir ulus meselesinden ziyade Türk boyları arasında her zaman var olan çekişmelerin bir örneğidir. Kazak Türklerinde Kırgızlarla ilgili atasözü sayısı beklenenden çok azdır.

Kazakların Kırgızlarla olan yakınlığına vurgu yapan ve daha önce Sartlarla ilgili kısımda bahsedilen *Qazaq Qırğız bir tuvğan, Sart şirkindi kim tuvğan* ve *Qırğızdın aşı qırırq jil avız küydiredi* [Kırgız'ın aşısı kırk yıl ağız yakar.] (Ékimova vd. 333) örneği tespit edilmiştir.

Türkmen (Türkimen, Türükpen)

Türkmen adı, tarihî kaynaklarda Oğuz Türklerinin genel adı olarak karşımıza İslami dönemde çıkmaya başlamıştır. Günümüzde Oğuzların yaşadığı coğrafyada başlangıçta Türkmenistan'da ve bunun dışında Irak, Suriye, Afganistan, İran, Stavropol gibi farklı ülke ve bölgelerde yaşayan Türk topluluklarını adlandırmak için bu etnonim kullanılmaktadır. Kazak atasözlerinde de Türkmenlerle ilgili örnekler mevcuttur. Bu atasözlerinde Türkmenlerin genel özellikleri dışında herhangi bir hususa yer verilmez.

Türkimen törin bermes, Törin berse de, örin bermes [Türkmen baş köşeyi vermez, Baş köşesini verse de hâkimiyet vermez] (Alpısbayeva vd., C. 65, 51), *Türükpen törin bermes* [Türkmen törünü vermez] (Élibekov vd. 319), *Mal arıstannın avzında, Türükpenniñ tübinde* [Mal/hayvan aslanın ağzında, Türkmen'in dibinde] (Ékimova vd. 358), *Mal arıstannın avzında, Türükpenniñ törinde* [Mal aslanın ağzında, Türkmenin töründe] (Alpısbayeva vd., C. 65, 373), *Türükpen tüsinde bayıydı* [Türkmen düşünde zenginleşir]

(Ékimova vd. 407), *Türükpen tüsimen bayığan* [Türkmen düşünde zengin olmuş] (Alpısbayeva vd., C. 66, 287) örneklerinde görüldüğü gibi Kazakların Türkmenlerle ilgili açık bir olumsuzlaması ve onları yermesi söz konusu değildir.

Çinli (Qıtay)

Çin-Türk ilişkileri, Türk tarihinin ilk dönemlerinden itibaren günümüze kadar devam eden uzun bir süreci içine alır. Bu ilişkiler neticesinde her iki tarafın da birbirleri hakkında oturmuş kanaatleri vardır. Günümüzde Doğu Türkistan'ın Çin hâkimiyetinde oluşu sebebiyle günümüz Kazak coğrafyasının doğusunda Kazak Türkleri ile Çinliler arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girmiştir. Çin sınırları içerisinde yaşayan Kazak Türkleri vardır ve Çin'in demografik, ekonomik ve kültürel etkisi de gün geçtikçe Türkistan coğrafyasında artmaktadır. Bu ilişkilere bağlı olarak Kazak atasözlerinde Çinlilerle ilgili çok sayıda örneğin olması beklenirdi ancak sadece iki atasözü tespit edilmiştir. *Qara Qıtay kaptasa, sarı Orıs öz ékeñdey körüner* [Kara Çinli kuşatırsa sarı Rus'u öz baban gibi görürsün] (Keykin 25) örneğinde Çinliler ve Ruslar karşılaştırılmaktadır. Bu örnek hâlen aktif bir şekilde Kazaklar arasında kullanılmaktadır ve Kazakların ülkelerinin kuzey ve doğusunu çevreleyen kalabalık iki halkla ilgili temel kaygılarını ortaya koymaktadır. *Qıtay köp pe, Qıpşaq köp pe* [Çinli mi çok, Kıpçak mı çok] (Keykin 25) örneğinde de yine kalabalıklık üzerinden bir karşılaştırma yapılmaktadır. Çin'de yaşayan Kazaklar arasında daha fazla atasözü olması muhtemeldir ancak eserlerin yayımlanma aşamasında bunların tasfiye edilmiş olmaları ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Kalmuk (Qalmak)

Günümüzde farklı ülkelerde dağınık olarak yaşamakla birlikte Rusya Federasyonu içerisinde bir cumhuriyetleri olan Kalmuklar bir Moğol boyudur. Kazak tarihinde Kalmuklarla olan mücadeleler önemli bir yer tutar. Kalmuklar kaynaklarda Kalmak, Oyrat, Cungar/Jungar adları ile zikredilirler. 16. yüzyılda başlayıp 18. yüzyıla kadar devam eden Kazak-Kalmuk mücadeleleri, Kazaklar için bir var olma mücadelesine dönüşmüş ve halk hafızasında derin bir iz bırakmıştır (Kazak-Kalmuk mücadelesi için bk. Kavık 77-86). Halk hafızasındaki bu derin izler sözlü kültüre de yansımış pek çok kahramanlık destanının konusuna dönüşmüştür. Kazak atasözleri arasında

sadece *Qalmak jürgen jerde salmaq bar* [Kalmuk'un gezdiği yerde sıkıntı var] örneği tespit edilmiştir. Muhtemelen aradan geçen süre içerisinde Kalmuklarla ilgili atasözleri halk hafızasından kaybolmuştur. Kalmuklarla yaşanan sıkıntılı dönemleri aksettiren atasözlerinin daha fazla olması muhtemeldir.

Karakalpak (Qaraqalpak)

Günümüzde Karakalpakların büyük çoğunluğu Özbekistan'a bağlı Karakalpak Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Karakalpakların dil özellikleri, yaşam tarzları, dünya görüşleri bakımından Kazaklara en yakın topluluk olduğu söylenebilir. Ancak onlarla ilgili bir tek *Qazaq qartaysa, tüye bağadı, Qaraqalpak qartaysa, tomar qazadı* [Kazak yaşlanırsa deve bakar, Karakalpak yaşlanırsa ağaç kökü kazar] (Keykin 24) atasözü tespit edilmiştir.

Kazak atasözlerinde ulus kimliklerle ilgili tespit edilebilen atasözleri, varyantları ile bu şekildedir. Burada Türk adı ile ilgili atasözünü de dikkat çekici olması bakımından zikrederek bu bölümü sonlandırmak gerekir. Türk adı tek bir atasözünde kaydedilmiştir. Türk atasözü hazinesinin en eski örneklerinden biri olarak kabul edilebilecek olan *Tatsız türk bolmas, Bassız börük bolmas* [Tatsız Türk olmaz, Başsız börk olmaz] (Alpısbayeva vd., C. 65, 272) örneği Kazaklar arasında kaydedilmiştir. Bu atasözü *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te de kaydedilmiş olması bakımından önemlidir (Ercilasun 185).

Buraya kadar zikredilen ve kısaca değerlendirilen atasözleri dışında farklı milletleri konu edinen örnekler de vardır. Ancak burada Kazak ulus kimliği açısından önem arz eden milletlerle ilgili olanlar üzerinde durulmuştur.

Folklor metinleri; resmî eğitim kurumlarının, resmî ideolojinin bütün imkânlarıyla oluşturmaya çalıştığı bakış açısından sınırlı biçimde etkilenmektedir. Ondaki değişimler daha uzun sürede gerçekleşebilmekte ya da bütün etkiye rağmen örtülü bir şekilde eski bakış açısı muhafaza edilebilmektedir. Atasözlerinin kalıplaşma süreleri dikkate alındığında bu durum daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Bu bakımdan derlenme ve yayımlanma aşamalarında farklı müdahalelere her zaman açık olduğu kabul edilmekle birlikte atasözü metinlerinin ait olduğu millet ve diğerleri olarak adlandırabileceğimiz halklarla ilgili değerlendirmeleri önemlidir. Türk tarihinin farklı dönemlerinde Türk boylarının birbirleri ile olan mücadeleleri, Orhun Anıtları gibi Türkçe kaynaklar da dâhil olmak üzere farklı dillerdeki pek çok kaynakta kaydedilmiştir. Bu bakımdan Türk tarihinin her döneminde bir

bütünlükten söz etmek elbette mümkün değildir. Ancak 20. yüzyılda yazı dilleri ve modern ulus kimliklerin inşası sürecinde özellikle Sovyet Rusya hâkimiyetinde kalan Türk boyları için yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreçte Türkistan, İdil-Ural, Sibirya, Kafkasya gibi bölgelerde yoğun olmak üzere Rus hâkimiyetindeki bölgelerde çok sayıda yeni Türk yazı dili ve ulus kimlikler ortaya çıkmıştır. Yaşadıkları coğrafyalarda zaman zaman ciddi mücadele ve rekabet hâlinde olan bu toplulukların birer ulus olarak tarih sahnesine çıkışları doğal bir sürecin sonu mudur yoksa süreç sadece Rus müdahaleleri neticesinde mi ortaya çıkmıştır? Bu süreci ortaya çıkaracak ya da hızlandıracak unsurlar gerçekten mevcut mudur? Halkın düşüncesinde bugün aralarında hâlâ mevcut olan çekişmelerin, kimi zaman çatışma boyutuna gelecek seviyelere ulaşan mücadelelerin izleri ne kadar saklanmıştı? Bununla ilgili pek çok soru akla gelmektedir. Burada resmî tarih yazımının dışında bazı kaynaklara bakmak icap eder. Folklor metinleri daha önce de belirtildiği üzere derlenme ve yayımlanma aşamasında farklı müdahalelere maruz kalma ihtimaline rağmen çok farklı bilgileri araştırmacılara verebilmektedir. Kazak ulus kimliği açısından bugün “ötekiler” vardır. Atasözlerinde “Rus” ve “Sart/Özbek” halkları konusundaki örneklerin çokluğu dikkat çekmektedir. Nogay, Türkmen, Türk, Kırgız, Tatarlarla ilgili atasözleri daha azdır ve makale konusu açısından daha az malzeme içermektedir.

Ruslar ve atasözlerinde Sart olarak da zikredilen Özbekler, Kazakların yaşadıkları coğrafyada örtülü veya açık biçimde en fazla rekabet ettiği topluluklardır. Resmî tarih yazımına ve Sovyet döneminin resmî bakış açısına göre Ruslar, başta Kazaklar olmak üzere Türkistan coğrafyasında yaşayan halklar için “medeniyet getirici” bir toplum olarak tanımlanır. Günümüzde 1990 yılında başlayan bağımsızlık dönemine rağmen Kazakistan’ın büyük yaşam merkezleri başta olmak üzere hemen her bölgesinde farklı yoğunluklarda Rus nüfusu yaşamaktadır. Rus nüfusunun çok az olduğu yerler de dâhil olmak üzere Rusça ve Rus kültürü kendisini korumaya devam etmektedir. Resmî bakış açısı da Rusça ve Rus kültürüne karşı açıktan bir mesafe koyma konusunda henüz isteksizdir ya da siyasi, ekonomik, askerî şartlar başta olmak üzere pek çok sebebe bağlı olarak böyle bir yaklaşım sergilenmektedir. İç kamuoyunda bu konu çok tartışılmakla birlikte Rus kimliği üzerine bir baskı söz konusu değildir. Hatta sadece Rus nüfus arasında değil, Kazak nüfus arasında da Rusça, prestijini korumaya devam etmektedir. Rus ve Rus kültürüne karşı olan bu tutumun atasözlerinde benzer bir şekilde olması

beklenirken çok farklı bir durumla karşılaşmaktadır. Ruslar, Kazak atasözlerinde resmî bakış açısı ve dışarıdan gözlemlenebilenin aksine olumsuz bir şekilde tasvir edilmektedir. Ruslar; dostluklarına güvenilmemesi, uzaktaki düşmandan daha tehlikeli olmaları gibi özellikleri ile atasözlerine yansımıştır. Bunun dışında onların yaşam tarzlarına ilişkin değerlendirmeler de metinlerde göze çarpmaktadır. Bunun bazı örneklerini araştırmacılar, Sovyet döneminin ideolojik bakış açısının ürünü olarak değerlendirmektedir. Ancak folklor ürünlerinin yaşayıp değişme ve zamana, mekâna, şartlara göre kendini güncelleme özellikleri dikkate alındığında bu durum doğal olarak karşılanabilir. Kazakların çok eşliliğine farklı milletlerle karşılaştırdıkları atasözlerinde vurgu yapılması bunun en açık örneğidir. Sovyet döneminde ortaya çıkan *“Arazdıqtı aǵayınnan, édildikti orıstan tabamız”* [Çekişmeyi akrabadan, dürüstlüğü Rus’tan görürüz] atasözü, dönemin ideolojisinin ürettiği bir metin olarak ele alınmaktadır. Bu atasözünün kökeni *Aǵayın bar bolsañ köre almaydı, joq bolsañ bere almaydı* [Akrabanın varlığı olsa kıskanılır, olmasa bir şey paylaşılmaz], *Aǵayınıñ bar da duşpanım joq deme, abısınıñ bar da kündesim joq deme* [Akrabam var da düşmanım yok deme, elim var da kıskanım yok deme] gibi uzaktakilerin değil de yakındakilerin kıskançlık, çekememezlik gibi hususiyetlerini aksettiren atasözleridir. Ancak bu atasözlerinin ideolojik etkilerle yeni varyantları ortaya çıkmıştır. Ancak araştırmacılara göre halk, atalarının sözlerini koruyup yeni üretilen varyantları benimsememiştir (Alpısbayeva vd., C. 65, 14).

Bu açıklamalar doğrultusunda resmî bakış açısı kurumlarıyla birlikte Rus ve Rus kültürünü tam anlamıyla “öteki” olarak tanımlamazken veya tanımlayamazken halk, atasözlerinde yerleşik hayatın temsilcileri olmaları yönündeki bazı özelliklerine vurgu yaptığı Rusları genel olarak olumsuz vasıflarıyla değerlendirmekte ve onlarla araya mesafe koymaktadır. Burada özellikle Sovyet Dönemi uygulamaları ve ideolojisine uygun olarak ortaya çıkan yeni döneme uygun atasözlerinin teşekkül edeceğini ve bunların daha sonraki dönemlerde farklı bakış açılarını da ortaya koyabileceğini belirtmek gerekir. Çok eleştiriliyor olmakla birlikte Kazaklar, Sovyetler döneminde sistemli bir şekilde Rusça ve Rus kültürüyle tanıştırılmış, böylece özellikle şehir merkezlerinde gönüllü bir şekilde Rusça ve Rus kültürüyle barışık bir nesil yetişmiştir. Folklorun tabiatına uygun olarak bu olumlu münasebetin yaratacağı ürünler arasında mutlaka atasözleri de olacaktır. Ancak mevcut tespitlerde henüz bunlar görülmemiştir.

Tarihî dönemlerde yerleşik ve göçer halklar arasında etnik kökenlerinin ne olduğuna bakılmaksızın bir çekişmenin ve mücadelenin olduğu açıkça ifade edilebilir. Günümüzde Kazak ulus kimliği için Özbeklerin, özellikle Kazakistan'ın güneyinde “öteki” olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yerleşik ve yaylak kırsal hayatı yaşayan toplulukların rekabet ve mücadelesi dışında bunun birkaç sebebi mevcuttur. Gerek Kazakistan'ın sınırları içerisinde yaşayan Özbek nüfusu gerekse Özbekistan'da yaşayan Kazak nüfusu bugün artık şekillenmiş olan modern ulus kimlikler sebebiyle ulus devletler için sorun olarak algılanabilmektedir. Ancak bunu da ortaya çıkaran asıl sebep, Sovyet döneminde şekillendiğini söyleyebileceğimiz modern ulus kimliklere uygun tarihî geçmiş ve tarihî coğrafya belirleme kaygısıdır. Bunlar, Kazak ve Özbek Türklerini birbirinin ötekisi konumuna getirmektedir. Özellikle bağımsızlıklarının ilk yıllarında daha belirgin olan sınır anlaşmazlıkları ve daha sonra da sınır ötesinde kalan soydaşlar meselesi çerçevesinde hâlen bazı noktalarda gergin olan ilişkiler, Türkistan coğrafyasının genelinde yaygın bir durumdur. Kırgız-Özbek, Kırgız-Tacik, Türkmen-Özbek, Kazak-Özbek, Kazak-Kırgız gibi çekişmelerin zaman zaman iç çatışmaya ya da devletlerarası çatışmaya dönüştüğü coğrafyada, modern ulus kimlikleri sıradan insanların nasıl değerlendirdiği meselesi daha ilginç hâle gelmektedir.

Kazak-Özbek meselesi de benzer özellikleri taşımaktadır. Ancak Kazak atasözleri, Özbeklerle ilgili olarak doğrudan Özbek adı ile çok fazla örnek vermemektedir. Bunun sebebi aslında gayet açıktır. Kazaklar yerleşik, ticaretle uğraşan halkları Sart olarak adlandırmaktadır. Sart adlandırmasıyla sadece Özbekler değil, Uygurlar ve Tacikler de kastedilmektedir. Bu bakımdan Kazak halkı, yerleşik halkları farklı bir millet olmaktan ziyade sosyolojik olarak farklı bir yaşam tarzına sahip topluluk olarak görmektedir. Bu konuyla ilgili atasözlerinde ise Anadolu coğrafyası için Türkmen-Yörük örneğindeki gibi sosyolojik temelli eleştiri ve tanımlamadan öteye giden bir çekişmenin olmadığını söyleyebiliriz. Doğrudan Özbek adlandırmasının kullanıldığı atasözlerinde de Ruslarla ilgili bazı atasözlerinde karşılaştığımız keskin eleştiri ve korkular görülmez.

Sonuç

Modern Kazak ulus kimliği açısından önemli olduğu düşünülen Rus, Özbek, Sart, Kırgız, Nogay, Tatar, Uygur, Türkmen, Karakalpak, Başkurt, Çinli, Moğol, Kalmuk/Kalmak, Cungan/Jongar, Tacik adlandırmaları temelinde

yayımlanmış metinlerde yapılan taramalar ve sözlü kaynaklardaki teyitler neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Tarihî dönemlerde ve günümüzde Kazaklar için önemli olduğu düşünülebilecek Karakalpak, Çinli, Kalmak/Kalmuk, Cungan/Jongar, Tacik, Uygur adlandırmaları atasözü metinlerinde tespit edilememiştir. Bunlar bir sansür sebebiyle metinlerden çıkarılmış olabilir ancak bununla ilgili bir veri elde edilememiştir.

Sart adlandırması, atasözlerinde sık görülmektedir. Özbekleri konu edinen atasözlerinin bulunmayışı, metinlerde geçmesi beklenen Tacik ve Uygur adlarının basılı kaynaklarda hiç zikredilmeyişi; Sart'ın Özbek, Uygur, Tacikler için ortak adlandırma olarak kullanıldığını bir bakıma göstermektedir. Sartlarla ilgili atasözlerindeki genel değerlendirmeler Uygur, Özbek ve Tacikler için Kazakların bakış açısıyla ortaktır. Modern ulus kimlik olarak bir yaklaşım söz konusu değildir.

Modern Kazak ulus kimliği için özellikle Kazakistan'ın güney bölgelerinde bir öteki olarak tanımlayabileceğimiz Özbekler ile ilgili atasözleri beklenenden çok azdır. Sart adı altında Özbeklerin de zikredilmesi günümüzde de yaygın bir durumdur. Hem Sart hem de Özbekleri konu edinen atasözlerinde yaşam tarzları dışında Özbek ve Kazaklar arasında günümüzde çok açık bir şekilde görülebilen keskin çizgileri ortaya çıkarabilecek bir değerlendirme metinlerde tespit edilmemiştir.

Çarlık Rusya ve Sovyet tecrübesinin ardından Kazaklar için Ruslar, resmî tarih yazımı ve modern Kazak kimliğinin inşasında bir “öteki” olarak yer almamışsa da atasözleri ilginç bir şekilde diğer kimliklerin aksine Ruslara karşı daha açık ve sert değerlendirmeler içermektedir. Diğer ulus kimliklerle karşılaştırıldığında Ruslar tehditkâr, güvenilmez ve uzak durulması gereken bir halk olarak atasözlerinde yer almaktadır.

Türkistan coğrafyasında Kazaklar için günümüzde “öteki” olarak adlandırılabilir Özbek, Uygur, Kırgız, Karakalpak, Tatar, Başkurt, Türkmen gibi modern ulus kimliklerin Kazak atasözlerinde bu ayrımı ortaya koyacak keskinlikte yer almadığı görülmektedir. Rusların yaşam tarzlarından kaynaklanan kurnazlıklarının, ticarete düşkünlüklerinin ve hayattaki tercihleri gibi sosyal hayata dair niteliklerinin atasözlerinde yer alması, sunî kimlik

inşalarının halk arasında atasözlerine girecek kadar yerleşmediğini göstermektedir.

Yapılacak yeni derlemelerle halk arasında, modern ulus kimlikler arasındaki farklılıkları daha net bir şekilde ortaya koyan yeni atasözlerinin de teşekkül ettiğine dair izler görülmüştür. Sansürden uzak bir ortamda yapılacak alan araştırmalarıyla farklı sonuçların ortaya çıkabileceği düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Abaşın, S. N., D. Y. Arapov, ve N. Y. Bekmahanova. Ed. *Tsentralnaya Aziya v Sostave Rossiyskoy İmperii*. Novoye Literaturnoye Obozreniye, 2008.
- Ahmetjan, K. "Sart." *Qazaqtıń Etnografıyalıq Kategoriyalar, Uǵımdar Men Atavlarınıń Destúrli Júyesi*, C. 4, TOO Alem Damuv İntegratsiya, 2017, s. 118.
- Alpısbayeva, Q., T. Élbekov, ve S. Qosan. *Babalar Sözi : Júz Tomdıq - Qazaq Maqal-Mételderi*. C. 65, Foliant, 2010.
- Alpısbayeva, Q., T. Élbekov, ve N. Elesbay. *Babalar Sözi: Júz Tomdıq - Qazaq Maqal-Mételderi*. C. 66, Foliant, 2010.
- Alpısbayeva, Q., T. Élibekov, ve N. Elesbay. *Babalar Sözi: Júz Tomdıq - Qazaq Maqal-Mételderi*. C. 69, Foliant, 2011.
- Cocchiarra, Giuseppe. *Avrupa'da Folklor Tarihi*. Çev. Yerke Özer, Geleneksel Yayıncılık, 2017.
- Demir, Abdullah. *Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler*. Ötüken Neşriyat, 1998.
- Dilmaç, Turhan. *Özbekistan'da Ulus Kimlik - Dış Politika İlişkisi*. Ötüken Neşriyat, 2019.
- Doğan, Orhan. *Kazak Hanlığı'nın Çarlık Rusyası ve Cungarlarla İlişkileri (Rus ve Kazak Kaynaklarına Göre)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- Durmuş, Oğuzhan. "Çuvaş Atasözlerine Göre Çuvaşlar ve İdil-Ural-Halkları." *Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı 12-13 Nisan 2014, Kırklareli, Bildiriler Kitabı*, ed. Bülent Bayram, Kırklareli Üniversitesi, 2014, ss. 321-362.
- Ékimova, T., A. Oralbek, ve Q. Orıngali. *Babalar Sözi: Júz Tomdıq - Qazaq Maqal-Mételderi*. C. 67, Foliant, 2011.
- Élibekov, T., T. Ékimova, A. Oralbek, ve Q. Orıngali. *Babalar Sözi: Júz Tomdıq - Qazaq Maqal-Mételderi*. C. 68, Foliant, 2011.

- Ercilasun, Ahmet Bican. *Divânu Lugâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri*. Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Ergöbek, Qulbek. *Qazaqtıñ Maqal-Mételderi*. Halıqaralıq Qazaq-Türük Üñiversiteti Baspası, 2004.
- Fazıljanova, Anar. "Sart." *Qazaq Édebi Tiliniñ Sözdigi*. C. 12 (O-S). Til Bilimi İnstitutu, ss. 700-701.
- Gürsu, Uğur. *Kazak Atasözleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- İsmail, Zeyneş. *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*. Engin Yayınevi, 1995.
- Kavık, Muhittin. "XVIII. Yüzyılda Kazak-Kalmuk Mücadeleleri." *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, vol. 2, no. 3, 2020, ss. 77-86.
- Keykin, Jérдем. *Qazaqtıñ 6000 Maqalı men Meteli*. Alatav, 1995.
- Kınacı, Cemile. "Kazak Sovyet Edebiyatında Tatar İmajı." *12. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Kazan, Rusya, 30 Ağustos - 06 Eylül 2014. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 2014, ss. 1077-1083.
- Kirchner, Mark. *Sprichwörter der Kasachen*. Harrassowitz Verlag, 1993.
- Kurat, Akdes Nimet. *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Murat Kitabevi, 1992.
- Öztürkmen, Arzu. *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*. İletişim Yayınları, 2015.
- Pierce, A. Richard. *Russian Central Asia 1867-1917 A Study In Colonial Rule*. University of California Presss, 1960.
- Roy, Olivier. *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. Çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, 2000.
- Runov, Valentin. *Geniy Voynı Skobelev "Bely Genera"*. Eksmo, 2013.
- Saray, Mehmet. *Türkistan Türkleri: Rus ve Çin İdaresinde Yaşayan Türklerin Milli Mücadele Taribleri*. Veli Yayınları, 1984.
- Sattarov, Qıdırelı. *Ortalıq Aziya Qazaqtarınıñ Maqal-Mételderi*. Tañbalı Baspası, 2011.
- Smaylova, A. T. *Qazaqtıñ Maqal-Mételderi*. Köşpendiler Baspası, 2012.
- Turmanjanov, Ötebay. *Qazaqtıñ Maqaldarı Men Mételderi*. Bilim, 2009.

The View of Kazakh Proverbs on Contemporary National Identity*

Bülent Bayram**

Abstract

Examining the interconnections between contemporary national identities in the geographical region known by various names such as Turkestan, Turan, and Central Asia is a topic of significant interest that warrants exploration from multiple angles. Currently, distinct boundaries exist between the authorized historical accounts, the study of literary works, the influenced literary dialect, the states formed along contentious political boundaries, and consequently, the contemporary identities, predominantly comprised of Turkic tribes. The article examines the Kazakh proverbs that pertain to many ethnic groups, such as the Uzbek, Sart, Russian, Tatar, and Turkmen. These proverbs are analyzed in relation to their relevance to the present, while also considering the historical context. An assessment has been conducted to determine whether the use of Kazakh proverbs can effectively present a clear perspective in contemporary times. The primary objective of the research is to investigate if the viewpoints that give rise to distinct national identities are evident in proverbs. The article is primarily based on published proverbs. The study did not utilize compilation materials produced by field research, but instead relied on observations derived from the ethnographic method.

Keywords

Kazakhs, paremiology, proverbs, Kazakh Proverbs, nations in Kazakh proverbs.

---

* Date of Arrival: 20 February 2023 – Date of Acceptance: 09 June 2023

You can refer to this article as follows:

Bayram, Bülent. "Kazak Atasözleri Penceresinden Modern Ulus Kimlikler." *bilig*, no. 108, 2024, pp. 27-50. <https://doi.org/10.12995/bilig.10802>.

** Prof. Dr., Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Research Institute of Turkology – Turkestan/Kazakhstan; Kırklareli University, Department of Contemporary Turkic Languages and Literatures – Kırklareli/Türkiye

ORCID: 0000-0001-7284-9597

bulentbayram01@hotmail.com

Современная национальная идентичность сквозь призму казахских пословиц*

Бюлент Байрам**

Аннотация

Взаимоотношения современных наций, проживающих на территориях, зафиксированных в источниках под такими различными названиями, как Туркестан, Туран, Средняя Азия и Центральная Азия, представляют собой объект, достойный всестороннего изучения. Хотя официальная историография, история литературы и оформленный литературный язык являются проблематичными, национальные государства созданы на основе проведенных политических границ, и сегодня существуют резкие границы между современными идентичностями, большинство из которых состоят из тюркских племен. В статье рассматриваются упоминания в казахских пословицах о других народах, особенно об узбеках, саргах, русских, татарах и туркменах, которые оцениваются в контексте современности с учетом исторического процесса. Проведена оценка в рамках вопроса о том, поддерживается ли на основе казахских пословиц точка зрения, которая на сегодняшний день ярко выражена. Основная цель статьи заключается в поиске ответа на вопрос, отражены ли в пословицах те взгляды, которые привели к возникновению четких границ национальных идентичностей. Основной материал статьи составляют опубликованные в сборниках пословицы. В исследовании не использовались материалы полевых исследований, однако применены наблюдения, основанные на этнографическом методе.

Ключевые слова

Казахи, паремиология, наука о пословицах, казахские пословицы, национальности в казахских пословицах.

* Поступило в редакцию: 20 февраля 2023 г. – Принято в номер: 09 июня 2023 г.

Ссылка на статью:

Bayram, Bülent. “Kazak Atasözleri Penceresinden Modern Ulus Kimlikler.” *bilig*, no. 108, 2024, pp. 27-50. <https://doi.org/10.12995/bilig.10802>.

** Международный казахско-турецкий университет имени Х. А. Ясави, Научно-исследовательский институт тюркологии – Туркестан/Казахстан; Университет Кыркларели, факультет современных тюркских языков и литератур – Кыркларели/Турция
ORCID: 0000-0001-7284-9597
bulentbayram01@hotmail.com